

ŻYCIE NAUKOWE

ZEBRANIE KOMISJI HISTORII NAJNOWSZEJ ZG PTH

Dnia 15 czerwca 1987 r. odbyło się posiedzenie Komisji Historii Najnowszej ZG Polskiego Towarzystwa Historycznego. Zebranie otworzył prof. Andrzej Ajnenkiel. Następnie rozpoczęła się dyskusja nad książką Krystyny Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943—1948* (Warszawa 1985).

Wprowadzenie do dyskusji wygłosił doc. Andrzej Paczkowski podkreślając znaczenie pracy i fakt, iż autorka wychodzi w niej poza stereotypy. Referent wyraził uznanie dla Krystyny Kersten za jej trud konieczny do odtworzenia procesu historycznego. Jednakże dostępne źródła są niewystarczające, by ukazać obraz społeczeństwa i reakcje mas na wydarzenia. Zdaniem A. Paczkowskiego szczególnie wymowny jest finał książki; może on razić wszystkie uwikłane strony. Poza tym materiał faktyczny zawarty w pracy nie całkiem odpowiada jej konkluzji. Mówiąc o brakach, referent zarzucił autorce, iż zbyt mało miejsca poświęciła innym krajom Europy Środkowej, postawił pytanie, czy istniała polska droga, czy było to polskie pasmo ruchu na wspólnej drodze. Inne zastrzeżenia, to niedocenianie przez autorkę problematyki kulturalnej oraz słabe zaznaczenie przekształcenia się społeczeństwa obywatelskiego w „pasy transmisyjne”. Ponadto A. Paczkowski nie zgodził się ze zdaniem, że rok 1948 był okresem narastania terroru oraz polemizował z Krystyną Kersten, która — jego zdaniem — przecenia opór PPS wobec PPR. Kończąc referent stwierdził, iż książka przybliżyła nas do

odpowiedzi na postulaty badawcze postawione we wstępie. Podkreślił też, że praca Krystyny Kersten wyrasta ponad oba obiegi wydawnicze w Polsce.

Pierwszy dyskutant, prof. Jerzy Holzer w wielu sprawach zgodził się z A. Paczkowskim. K. Kersten, jak sama zadeklarowała na początku pracy, założyła uprawianie tradycyjnej nauki historycznej (wykład chronologiczny nasycony faktami i cytatami, przedstawienie wydarzeń pozbawone założeń metodologicznych). J. Holzer broniąc dokonanego przez autorkę wyboru metody stwierdził, że w chwili obecnej należy pokazać powierzchnię wydarzeń; nie można zacząć od „głębi”. Historiografia najnowsza bowiem dopiero tworzy się i musi rozwijać się od początku. Autorka w swojej książce nawiązuje do osiągnięć szkoły Rankego, ale nie zajęła się całym obszarem *Geistgeschichte* (historia myśli, kultury). Zainteresowania Krystyny Kersten, jak zaznaczył dyskutant, zawężone są do systemu władzy. Jest to historia elit, a nie mas. Również ostatnia część pracy (okres schyłku 1947 r. i 1948) — powiedział J. Holzer — pozostawia uczucie niedosytu, robi wrażenie pośpiechu, niedokończenia.

Doc. Tomasz Strzembosz wyraził opinię, że autorka nie docenia problematyki akowskiej, ogromnego wpływu podziemia na myślenie i oceny społeczeństwa polskiego, na ogólne poczucie hierarchii ważności. Pamięć o pacyfikacji ludności cywilnej do dziś jest żywa i bolesna, np. na Białostocczyż-

nie. Również do naszych czasów przetrwał problem psychologiczny; ludzie nie zapomnieli sloganu „zapłuty karzeł reakcji”. Kompleks akowski istnieje do dziś. Dyskutant nie zgodził się też z oceną Krystyny Kersten, że w drugiej połowie 1948 r. „podziemie wygasło”. W 1952 r. — stwierdził T. Strzembosz — dochodziło do wstrząsów, a jeszcze w 1957 r. w Łomżyńskim działał oddział Ryby.

Doc. Jan Molenda zgodził się z T. Strzemboszem co do konsekwencji, jakie ponosiła ludność cywilna w wyniku walk i stacjonowania często w tej samej wsi różnych oddziałów leśnych, wojska, UB. Trwałe ślady tego stanu rzeczy istnieją do dziś i jest to, jak stwierdził dyskutant, problem badawczy wymagający nietradycyjnych źródeł. J. Molenda zwrócił też uwagę na istnienie podziemia BCh i na fakt, że w stosunku do chłopów represje zaczęły się wcześniej niż wobec innych warstw ludności. Mówiąc o sprawach bardziej ogólnych, dyskutant zaznaczył, iż historia społeczna w zasadzie u nas nie istnieje, gdyż dotychczas stawiano niewłaściwe pytania badawcze. W związku z tym J. Molenda podziela opinie innych dyskutantów: na obecnym etapie wiedzy o epoce rzeczywiście potrzebne są informacje z próbą interpretacji. Książka Krystyny Kersten wychodzi daleko poza tytuł; szersze uwzględnienie postaw, reakcji społecznych wymagałoby — zdaniem J. Molendy — dalszych, pogłębionych badań.

Następny dyskutant, prof. Andrzej Ajnenkiel, przyłączył się do wszystkich pochwał pod adresem książki. Jest to — stwierdził — próba spojrzenia od strony generalnej, natomiast w zbyt małym stopniu wydobyto polską specyfikę. A. Ajnenkiel zwrócił uwagę na bardzo istotny problem legalizmu sprawy polskiej i dramat jego załamania się. Polskie państwo podziemne było europejskim fenomenem. Żaden

bowiem rząd emigracyjny i jego krajowe instytucje nie miały, tak jak polskie, jednoznacznego statusu prawnego, zarówno z punktu widzenia prawa polskiego, jak i prawa międzynarodowego. Tym większym szokiem dla ogromnej części społeczeństwa było ustanowienie nowej władzy, która od pierwszych dni odmówiła innym racji bytu, traktując wszystko to, co dotąd istniało jako nielegalne, a nawet karalne. A. Ajnenkiel mówił o istniejącym w omawianym okresie terrorze na niespotykaną skalę; na tym tle można później uznać czasy stalinowskie za względnie łagodne. Dyskutant wyraził zastrzeżenie co do końcowej cezury książki: jego zdaniem w sensie instytucjonalnym powinien to być rok 1950, kiedy zaistniała nowa sytuacja i zmianie uległy stosunki polityczne. A. Ajnenkiel podkreślił też, że kończąca książkę formuła o „komplementarności ról” jest dla niego nie do przyjęcia.

Prof. Józef Buszko powiedział, że książka Krystyny Kersten jest bardzo interesująca, w pewnym sensie pionierska (choć czasem kontrowersyjna) i że zmusza do refleksji. Na uwagę zasługuje kompleks nie tyle akowski, co szerzej: kompleks całego obozu związanego z Rządem Londyńskim. Dyskutant zarzucił autorce, że w zbyt małym stopniu zaakcentowała sytuację międzynarodową. Postawił pytania o to, kto u nas poparł władzę ludową (w Polsce była garstka komunistów), jak przebiegał podział stref wpływów. Kończąc J. Buszko stwierdził, że do podziemia szedł w zasadzie ten, kto liczył na wojnę; kiedy sytuacja międzynarodowa zaostrzała się, narastało również podziemie. Podobnie było — zdaniem dyskutanta — w całym czterdziestolecu PRL.

Prof. Andrzej Pilch, zaznaczając iż przeczytał tylko dwa rozdziały książki, powiedział o zaskoczeniu, jakie wywołało w nim stwierdzenie, że społeczeń-

stwo polskie nie może zapoznać się ze swoją czterdziestoletnią przeszłością. Stwierdził, że istnieją opracowania Duraczyńskiego, Przygońskiego i Nazarewicza oraz wiele źródeł drukowanych (np. „Archiwum Ruchu Robotniczego”). Dyskutant zgłosił pretensję pod adresem autorki, iż nie analizuje oficjalnych deklaracji i nie pokazuje mechanizmów: jak rodził się ruch lewicy społecznej, roli AL. Nawiązując do pracy Ciechanowskiego, A. Pilch wyraził opinię, że aktywność AK była proporcjonalnie niższa niż AL. Inny zarzut pod adresem książki, to zminimalizowanie czynników wewnętrznych. A. Pilch nie zgodził się ze zdaniem A. Ajnenkiela o niewiadomym pochodzeniu nowej władzy.

Następny mówca, prof. Janusz Żarnowski, bronił zakończenia książki; jest ono dobre, mimo że trochę na wyrost. Pojęcie „komplementarności postaw” — zdaniem dyskutanta — zmusza do zastanowienia. Książka w sensie informacyjnym jest jednostronna, ale można to zrozumieć. Społeczeństwo zostało przedstawione za mało szczegółowo, a czytelnik pragnąłby otrzymać obraz bardziej zróżnicowany. Inna wada książki — powiedział J. Żarnowski — to nieuwzględnienie ewolucji postaw społeczeństwa polskiego pod wpływem zbliżającego się frontu.

Dyskusję zakończyła doc. Krystyna

na Kersten dziękując za wszystkie uwagi. Autorka zaznaczyła, że kształt pracy wynika z dostępności źródeł i materiałów; jest to książka swojego czasu — wypadkowa dwóch podejść (zarys historii z przedstawieniem faktów oraz wątek badawczy). Za najważniejsze problemy, jakie wyłoniły się w dyskusji K. Kersten uznała: 1) kwestia proporcji, ilości miejsca poświęconego komunistom i innym siłom politycznym (autorka podkreśliła, że ważne dla niej były realne działania, a nie fasada, deklaracje); 2) społeczeństwo i jego postawy (szersze potraktowanie tego problemu wymagałoby, zdaniem autorki, badań postaw społecznych na nowym materiale); 3) problem terroru (autorka potwierdziła, że uważa lipiec 1948 za okres narastania terroru; przypomniała nie tylko o ponownych aresztowaniach, ale też o terrorze psychicznym, o narastaniu strachu); 4) kwestia istnienia „polskiej drogi” (przypominając stanowisko Stalina w sprawie narodowych dróg do socjalizmu K. Kersten powiedziała o dostosowywaniu taktyki do rzeczywistości; mówiła też o pewnych modyfikacjach doktryny przy zetknięciu z podłożem społecznym). Poruszając problem „komplementarności ról” Krystyna Kersten mówiła o zderzeniu dwóch imperatywów, zderzeniu się legalizmu z postawą „niezlomnych”.

ALEKSANDRA J. LEINWAND

PRZEMIANY SPOŁECZNE W KRAJACH EUROPY ŚRODKOWEJ
I POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ (DO 1918 R.) — STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ

W dniach 7—13 XII 1987 r. odbyło się w Warszawie kolejne spotkanie Grupy Roboczej Akademii Nauk krajów socjalistycznych CP-21, połączone z konferencją naukową nt. „Przemiany społeczne w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej (połowa XIX w. do 1918 r.) — stan i perspektywy badań”. W konferencji wzięli udział przedstawiciele zagraniczni: z ZSRR — prof. T. Islamov i A. Orechov z Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk ZSRR w Moskwie, z NRD — prof. H. Zwahr z Instytutu K. Marksa w Lipsku i dr N. Hernstädt z Centralnego Instytutu Historii Akademii Nauk NRD w Berlinie, z Bułgarii — dr V. Nikołowa z Instytutu Historii Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii, z Czechosłowacji prof. P. Hapak z Instytutu Nauk Historycznych Czechosłowackiej Akademii Nauk, z Węgier — prof. F. Muczi z Instytutu Historii Węgierskiej Akademii Nauk w Budapeszcie. Ze strony polskiej w konferencji uczestniczyli przedstawiciele IH PAN, IH UW, WSP w Kielcach i Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wygłoszono następujące referaty: J. Żarnowski, *Przemiany społeczeństwa polskiego w II poł. XIX i na początku XX wieku — problemy badawcze*; R. Kołodziejczyk, *Badania nad dziejami burżuazji w Polsce*; W. Długoborski, *Badania porównawcze nad dziejami klasy robotniczej w etnicznie mieszanych regionach (przemysł górniczo-hutniczy), do 1918 roku*; A. Żarnowska, *Klasa robotnicza na zie-*

miach polskich na przelomie stuleci: integracja i zróżnicowanie; S. Kowalska-Glikman, *Badania nad drobnomieszczaństwem w Polsce*; J. Leskiewiczowa, *Kierunki badań nad dziejami ziemiaństwa polskiego*; R. Czepulis-Rastenis, *Badania porównawcze nad dziejami inteligencji w XIX wieku*.

Przedstawiciele zagraniczni biorący udział w konferencji wygłosili następujące referaty: H. Zwahr (NRD), *Badania nad dziejami burżuazji saksońskiej w XVIII i XIX wieku*; N. Hernstädt (NRD), *Badania nad dziejami burżuazji w Berlinie w XIX wieku*; V. Nikołowa (Bułgaria), *Badania struktury społecznej społeczeństwa bułgarskiego w końcu XIX i na początku XX wieku*.

Dyskusja koncentrowała się wokół szerszych problemów dotyczących badań porównawczych społeczeństw krajów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, a także traktowała o szczegółowych zagadnieniach związanych ze strukturą, rolą i miejscem poszczególnych klas i warstw w społeczeństwie tych krajów. Podkreślono dorobek zespołowych badań nad dziejami społeczeństwa polskiego w XIX wieku, zainicjowanych w latach pięćdziesiątych przez prof. W. Kulę. Zastanawiano się nad zakresem pojęcia: badania struktur społecznych. W odczuciu uczestników spotkania przedmiot tych badań powinien być szeroki: obejmować elity społeczne i grupy marginalne społeczeństwa, a także problemy życia duchowego. Podkreślono znaczenie dla badań

społecznych serii wydawniczych ukazujących się w Instytucie Historii PAN, poświęconych społeczeństwu polskiemu w średniowieczu, w XVIII—XIX wieku, a także poszczególnym klasom i warstwom społecznym — studia z dziejów burżuazji, drobnomieszczaństwa, ziemiaństwa, inteligencji i klasy robotniczej. Dyskusja nad referatami omawiającymi stan badań i traktującymi o tych klasach i warstwach społeczeństwa polskiego w XIX wieku koncentrowała się wokół kryteriów określających zakres pojęcia tych zbiorowości i metod prowadzonych badań. Referaty R. Kołodziejczyka, H. Zwahra i N. Hernstädt o dziejach burżuazji w Polsce i w Niemczech w XIX stuleciu pobudziły do refleksji nad cechami charakterystycznymi polskiego kapitalizmu, o których zdecydowały takie czynniki, jak brak państwowości, brak mecenatu gospodarczego, wpływy kapitału zagranicznego, słabość rodzimej burżuazji i jej związki z obcymi ośrodkami. W referatach, a także w dyskusji wskazano na pilną potrzebę prowadzenia badań porównawczych nad burżuazją polską i burżuazją Europy Środkowej, Południowo-Wschodniej, a także Europy Zachodniej, gdzie klasa ta powstała w odmiennych warunkach i miała inny charakter, inne źródła rekrutacji. Warunki rozwoju polskiej burżuazji w XIX wieku wykazywały analogie z rozwojem burżuazji w monarchii austro-węgierskiej (prof. P. Hapak). Podkreślono także podobieństwa burżuazji łódzkiej i burżuazji Saksonii (prof. H. Zwahr). W dyskusji podniesiono problemy genealogii społecznej burżuazji różnych ośrodków przemysłowych — Łodzi, Białegostoku czy Warszawy, zagadnienia związane z procesem asymilacji burżuazji niemieckiej i żydowskiej, specyfikę polskiej burżuazji, jak również szczegółowe zagadnienia porównawcze (prof. T. Islamov, prof. H. Zwahr, dr N. Hernstädt, prof. P. Hapak, prof. A. Żarnowska, prof. R. Kołodziejczyk, prof. J. Żarnowski).

Duże zainteresowanie wzbudził referat prof. W. Długoborskiego traktujący o klasie robotniczej w trzech ośrodkach górniczo-hutniczych — w Zagłębiu Ruhry, na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim (w ujęciu porównawczym), przedstawiający elementy integracji i dezintegracji klasy robotniczej, typy przedsiębiorców i środowiska robotnicze charakteryzujące się pewnymi wspólnymi cechami. Z referatem tym korespondował referat prof. A. Żarnowskiej o klasie robotniczej na ziemiach polskich na przełomie stuleci, przedstawiający procesy jej integracji i różnicowania wewnętrznego.

W dyskusji nad referatem ogólnym prof. J. Żarnowskiego traktującym o społeczeństwie Polski w XIX i XX wieku, kierunkach jego przemian i głównych problemach badawczych, a także wymienionymi referatami o klasie robotniczej, drobnomieszczaństwie, burżuazji, ziemiaństwie i inteligencji wskazano na istotny problem badawczy, jaki stanowi delimitacja tych klas i warstw społecznych. Zastanawiano się nad kryteriami ich wyodrębniania, kładąc nacisk na znaczenie obok kryteriów ekonomicznych także kryteriów prestiżu i kryteriów świadomościowych, społeczno-kulturowych (prof. T. Islamov, prof. P. Hapak, dr V. Nikołova, prof. A. Żarnowska i autorzy referatów o poszczególnych klasach i warstwach społeczeństwa polskiego).

Problem dyskusyjny stanowiły również wzajemne oddziaływania stylu życia i kultury wsi i miasta, rola i znaczenie grup przejściowych, granicznych (jaką stanowili np. chałupnicy), zagadnienia narodowościowe, społeczna rola ziemiaństwa w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, oddziaływanie tej warstwy w Polsce na układ stosunków społecznych na wsi i w mieście, funkcje społeczne i narodowe inteligencji, rola i miejsce jej w Polsce i w Rosji jako odrębnej warstwy społecznej, a także szereg szczegółowych za-

gadnień dotyczących wzajemnych stosunków pomiędzy różnymi klasami i warstwami społecznymi, rola kleru i inne zagadnienia porównawcze (prof. F. Muczi, prof. H. Zwahr, prof. R. Kolidziejczyk, prof. T. Islamov, prof. A. Żarnowska, prof. J. Żarnowski).

W przedstawionych na konferencji referatach i wystąpieniach dyskusyjnych rozpatrywano zarówno zagadnienia historiografii, jak i metodologii badań traktujących o strukturze społeczeństwa krajów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Dyskusja wykazała różny stopień zaawansowania tych badań w europejskich krajach socjalistycznych. Oceniono, że najbardziej rozwinięte badania struktur społecznych prowadzi Polska i ma największe osiągnięcia w tym zakresie. Dla dalszego rozwoju i pogłębienia badań społecznych niezbędna jest wymiana doświadczeń ośrodków naukowych krajów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej.

Wygłoszone referaty stanowiąc będą podstawę dla przygotowania problemowych zbiorów studiów poświęconych dziejom poszczególnych klas i warstw społecznych. Uczestnicy konferencji zwrócili uwagę na pewne opóźnienia w

przygotowaniu opracowania traktującego o kształtowaniu się klasy robotniczej w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej (brakuje artykułu przedstawiciela Instytutu Historii WAN, o powstaniu klasy robotniczej na Węgrzech).

W nawiązaniu do wcześniejszych ustaleń postanowiono zwołać następne posiedzenie Grupy Roboczej CP-21 w Sofii w końcu października 1988 r. Temat konferencji: Rola i miejsce drobnomieszczaństwa i inteligencji w rozwoju struktury społeczeństwa krajów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w końcu XIX i na początku XX wieku. Dalsze spotkanie Grupy Roboczej odbędzie się w Berlinie w 1989 r. i połączone będzie z konferencją na temat: Rewolucje burżuazyjne XIX i początku XX wieku i ich wpływ na rewolucję struktur społecznych.

Uczestnicy konferencji zostali przyjęci przez dyrektora IH PAN prof. dr. J. Tazbira i dyrektora Archiwum m. st. Warszawy dr. J. Kazimierskiego, a także zwiedzili Zamek Królewski w Warszawie.

BARBARA POZNAŃSKA